
Michaela Dombrovská

INFORMAČNÍ VZDĚLÁVÁNÍ NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH V ČESKÉ REPUBLICE: PŘEHLED, VÝVOJ A DALŠÍ KROKY

Abstrakt:

Článek sleduje téma informačního vzdělávání na vysokých školách z hlediska informační vědy a knihovnictví a z hlediska veřejné politiky v České republice. Popisuje vztah mezi teorií a praxí, podává historický výklad pojmu a zasazuje informační vzdělávání, a specificky informační gramotnost, do kontextu vzdělávacích institucí s důrazem na vysoké školy a klíčové aktéry v tomto prostředí. Letos (v roce 2010) působí v České republice desátým rokem odborná komise IVIG a pro příští rok připravuje výroční seminář IVIG – Informační vzdělávání a informační gramotnost na vysokých školách v České republice, který by měl být shrnujícím vyjádřením zainteresovaných aktérů k problematice informačního vzdělávání. Článek podává přehled uskutečněných aktivit v rámci této komise i mimo ni a nástin postupného vývoje práce s pojmem informační gramotnost, resp. informační vzdělávání u nás. Klíčovým se stalo vytvoření Koncepce informačního vzdělávání na vysokých školách v České republice (2008) a Standardů informačně gramotného studenta vysoké školy (2004/2007), které přijala jako doporučující dokumenty Asociace knihoven vysokých škol České republiky. Článek je doplněn o Národní strategii finanční gramotnosti, která byla od roku 2005 iniciována podle vzoru výše zmíněné koncepce, doplněna o Standardy finančně gramotného občana, schválena vládou České republiky (2010) a nyní je zaváděna do praxe.

Klíčová slova: informační vzdělávání, informační gramotnost, univerzita, knihovna vzdělávání, IVIG, finanční gramotnost

Abstract:

The article follows a topic of information education and information literacy at universities from information science and librarianship and public policy points of view. Relations between theories and praxes are described. Information education, and information literacy in particular, is embedded into a context of educational institutions, esp. universities, and its stakeholders. Information Literacy and Information Education Working Group (IVIG) has been active for ten years in the Czech Republic (2010) and its annual seminar is going to be dedicated to information literacy resume next year. The article recounts IVIG and other's activities in the field of information literacy and education in the Czech Republic, whereas the Information Education Strategy at Universities in the Czech Republic has become crucial. The strategy was approved by the Association of Czech University Libraries (2008) together with information literacy standards for university students (2004/2007). A short study of the National Financial

Education Strategy is attached, since it has been initiated and inspired (since 2005) by the Strategy mentioned above, approved by the Government of the Czech Republic (2010) and implemented now.

Keywords: *information education, information literacy, university, library, education, IVIG, financial literacy*

Informační gramotnost – od pojmu ke koncepci

Informační gramotnost, resp. informační vzdělávání na vysokých školách je u nás neodmyslitelně spjata s odbornou komisí IVIG při Asociaci knihoven vysokých škol České republiky, i když se samozřejmě řada projektů realizuje i mimo ni. Jak asociace, tak přímo komise sdružuje většinu expertů a profesionálů z informačních a blízkých oborů, proto se také řada aktivit na tomto poli komise nějak dotýká. Členové a spolupracovníci komise v rámci své publikační činnosti zmapovali (a dále mapují) vývoj tématu a projektů ve světovém kontextu, objasnili základní problémy, které nízká úroveň informační gramotnosti přináší, a postupně navrhovali řešení pro české vysokoškolské prostředí. Není smyslem toho příspěvku opakovat, co již bylo napsáno, ale podívat se s odstupem na činnost komise a její nesporný vliv na rozvoj informačního vzdělávání u nás.

Počátky snahy českých knihoven podílet se na lepší orientaci svých uživatelů v informačních zdrojích se jako informační výchova uplatňuje už od sedmdesátých let minulého století, v devadesátých letech pak v této oblasti nastal prudký posun v souvislosti s rozvojem informačních a komunikačních technologií. Začalo se hovořit o nové roli knihovníků jako informačních specialistů a vyvstala potřeba skutečně porozumět tomu, co obnáší informační gramotnost. Analýza zahraničních zkušeností přinesla poznání, že pro komunikaci s vedením škol, fakult, knihoven a také s politiky, kteří rozhodují o financích, bude zapotřebí srozumitelně a jednoznačně určit, čeho se má v rámci informačního vzdělávání dosáhnout, jaká jsou kritéria pro hodnocení přínosů a rizik a proč vlastně informační gramotnosti věnovat pozornost. První návrh definice informační gramotnosti, kterou komise používá, vznikl v roce 2001, ustálenou podobu získala definice v roce 2004, kdy byl realizován první průzkum úrovně informační gramotnosti na vysokých školách. Zhruba od roku 2004 se však častěji používá pojem informační vzdělávání, který zdůrazňuje význam procesu, jehož cílovým stavem je ideální úroveň informační gramotnosti. Práce komise, a tím i definice (nebo naopak), je ovlivněna veřejnou politikou – oborem, který se mj. zabývá tvorbou koncepcí a strategií. Pochopení mechanismů veřejně politických procesů přináší zejména poznatek, že k dosažení cíle je zapotřebí koncepce, která deklaruje, co je oním cílem, jak se měří, co přinese, kdo se zúčastní, kolik to bude stát a kdy se to stane.

Akademické diskuze či pře o významové rozdíly, jakkoliv jsou důležité pro rozvoj oboru, jsou nesrozumitelné těm, kteří nakonec rozhodují o realizaci jednotlivých projektů.

Komise IVIG se rozhodla pro definici (resp. model) informační gramotnosti jako systému, který je složený z jednotlivých komponent, z nichž každé je možné věnovat se zvlášť, a současně je komponentou tzv. klíčových kompetencí, které jsou cílovým stavem celého vzdělávacího systému. Tento model také umožnil snadno informační gramotnost měřit (vůči ideálnímu stavu), a to i tehdy, došlo-li ke změnám v rámci jednotlivých komponent, a výsledky různých měření mezi sebou dále porovnat. Jen pro připomenutí: informační gramotnost se skládá z gramotnosti dokumentové, literární, jazykové, numerické a ICT gramotnosti a celý systém byl inspirován kanadskými průzkumy funkční gramotnosti IALS/SI-ALS. Průzkumy realizované komisí IVIG jednoznačně prokázaly souvislost mezi jednotlivými složkami informační gramotnosti: v tom smyslu, že ICT gramotnost podporuje všechny ostatní složky. To jen dokládá, že navzdory vyzdvihování významu nových technologií jsou a zůstanou tyto jen nástroje, zatímco ostatní složky rozvíjejí schopnost využít jakékoliv nástroje pro práci s informacemi. Ačkoliv jsou ICT v informační společnosti určující, přece jen musíme nahlížet na informační vzdělávání komplexněji a stále zdůrazňovat význam práce s informacemi jako takovými. Přenést své definiční snahy se komisi podařilo i do Státní informační a komunikační politiky z roku 2006, která se oproti původní verzi už netýkala jen gramotnosti tzv. počítačové, ale zmiňuje informační kompetence, a to v nejvyšších politických patrech. Průzkumy realizovala komise v letech 2004/2005 na několika vysokých školách formou elektronického dotazníku, k jehož vytvoření bylo ještě třeba doplnit definici/model informační gramotnosti ideálním cílovým stavem – standardy informační gramotnosti vysokoškolského studenta, se kterým se výsledky porovnávaly. Kromě výše uvedeného poznatku o vztahu jednotlivých složek informační gramotnosti přinesly průzkumy zjištění, že celková úroveň informační gramotnosti za požadovaným stavem značně zaostává a že kurzy zaměřené na práci s informacemi ji v každém případě zvyšují. Nutno však dodat, že průzkumy byly uzpůsobeny především na využívání informačních zdrojů knihoven. Komise také opakovaně uskutečnila průzkumy zjišťující nabídku a stav informačních vzdělávacích aktivit na vysokých školách.

Snahy komise o rozvoj informačního vzdělávání byly v roce 2008 korunovány vytvořením Koncepce rozvoje informační gramotnosti na vysokých školách v České republice a přijetím této koncepce jako doporučujícího dokumentu Asociace knihoven vysokých škol České republiky. Koncepce určuje jako priority komplexní

pojetí práce s informacemi, spolupráci informačních specialistů s pedagogy a zpětný vliv informačního vzdělávání na využívání služeb knihoven. Kromě konkrétních opatření nabízí také modelový plán pro přípravu projektu informačního vzdělávání. Práce komise se dále soustřeďuje na vzdělávací aktivity s využitím nových nástrojů a dále do budoucna na přenos zkušeností z vysokoškolského prostředí do oblasti základního a středního školství.

Komise IVIG – sdílení a výměna zkušeností

Pracovní skupina, která položila základ odborné komisi pro informační vzdělávání a informační gramotnost (IVIG), byla zřízena na počátku roku 2000 jako pracovní orgán Oborové sekce pro vysokoškolské knihovny Rady vysokých škol; i když za úplný počátek můžeme považovat vypracování Koncepce informační výchovy na ČVUT z roku 1999. V roce 2000 také komise založila elektronickou konferenci *Výchova*. Po založení Asociace knihoven vysokých škol České republiky v roce 2002 se skupina stala jednou z jejích odborných komisí. Komise má v současné době 23 členů zastupujících 8 univerzit a 2 knihovny s celostátní působností. Komise také od roku 2003 komunikuje s Klubem školních knihoven při Svazu knihovníků a informačních pracovníků ČR. Každý z členů komise je dále zapojen v jedné či více institucích, které jsou aktivní v informačním vzdělávání, a to z ní činí platformu pro výměnu a sdílení zkušeností.

Identifikace klíčových aktérů a vytvoření jejich komunikační sítě je rovněž faktorem úspěchu jakékoliv strategie či koncepce. Komise byla proto v letech 2005/2006 zapojena do přípravy Státní informační a komunikační politiky v rámci poradního Fóra pro informační gramotnost při Ministerstvu informatiky. Po zrušení ministerstva byly další aktivity směrem k informační politice na státní úrovni pozastaveny a přeneseny na Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, které je začlenilo do klíčových kompetencí ve vzdělávání. S MŠMT komise úzce spolupracovala až do roku 2007, dokud fungoval odbor Státní informační politiky ve vzdělávání. Ačkoliv dnes informační vzdělávání, resp. informační gramotnost už nejsou specificky zmiňovány ve státní politice, působení komise směrem k politické reprezentaci ukázalo možnost dosažení konsenzu, jsou-li nalezeny správné argumenty a zvolen správný způsob podání. V roce 2008 tak např. vznikl za podpory centralizovaného rozvojového projektu MŠMT internetový portál pro rozvoj informační gramotnosti a podporu celoživotního vzdělávání INFOGRAM, na jehož vzniku spolupracovaly tři vysoké školy, a to Česká zemědělská univerzita v Praze jako koordinátor projektu, České vysoké učení technické v Praze a Západočeská univerzita v Plzni.

Koncepce informačního vzdělávání na vysokých školách v ČR je politikou pro určitý segment vzdělávacích institucí a oproti původní snaze dosáhnout na státní úroveň je nyní pozornost obrácena na vytvoření podobných politik pro základní a střední školy a také na úpravu koncepce pro konkrétní vysoké školy tak, aby bylo dosaženo maximálního vzdělávacího efektu. V obou případech je komise IVIG partnerem v dialogu i při vytváření jednotlivého projektu.

Odborné semináře IVIG – spolupráce a propagace

Historie odborných seminářů s mezinárodní účastí s názvem Informační vzdělávání a informační gramotnost v teorii a praxi vzdělávacích institucí (IVIG) se datuje od roku 2003. V témže roce se pod záštitou UNESCO konalo v Praze mezinárodní setkání k tématu informační gramotnosti (Information Literacy Meeting of Experts/ILME). Výstupem setkání byla tzv. Pražská deklarace s podtitulem Směrem k informačně gramotné společnosti, která byla oficiálně představena na navazujícím semináři, který pro českou odbornou veřejnost uspořádala komise IVIG, a následně byla přeložena a publikována v periodiku Národní knihovna. Seminář se od té doby koná každoročně a také pokaždé hostí přednášející/ho ze zahraničí. Zmíněný dokument v sobě koncentroval poznatky a zkušenosti nejvýznamnějších expertů, kteří v té době na téma informační gramotnost publikovali. Není nijak objektivní svým obsahem jako spíše vahou osobností a institucí, které jej podpořily. Dnes už je text v podstatě naplněn nebo překonán, nejvýznamnějším zůstalo zařazení problematiky informační gramotnosti do programu OSN Dekáda gramotnosti 2003-2012 (United Nations Literacy Decade) a program UNESCO s názvem Training-the-Trainers in Information Literacy, který byl realizován v letech 2008/2009 a jehož cílem byla příprava informačních profesionálů, kteří se měli podílet na zvyšování informační gramotnosti v praktické výuce. V České republice jsou dva držitelé certifikátu z tohoto programu a získané poznatky byly zúročeny jednak ve výuce a jednak na odborných seminářích IVIG. Odbornému semináři IVIG přitom předcházela (a inspiroval se jím) vzdělávací seminář Informační gramotnost – dovednosti a vědomosti pro život, který od roku 2002 pořádá Moravská zemská knihovna v Brně. Seminář IVIG se také postupně proměňuje a v poslední době se zabývá novými výzvami na poli informačního vzdělávání, a to např. elektronickým vzděláváním a využíváním nových nástrojů ve výuce. Zatím poslední seminář byl zčásti věnován také sociálním sítím a výuce ve virtuálním prostředí. Za zmínku také stojí spolupráce s konferencí INFORUM. V roce 2002 se díky konferenci INFORUM obohatilo pojetí informačního vzdělávání o nový pohled z veřejně politické praxe a spolupráce odborníků z různých oblastí zdárně pokračuje až do současné doby. Vrcholem spolupráce pořadatelů odborného semináře IVIG a konference INFORUM byla organizace společného semináře

v roce 2008. Účast členů komise na nejrůznějších seminářích a konferencích u nás i v zahraničí přispívá k propagaci projektů a aktivit na poli informačního vzdělávání v rámci oboru i mimo něj a naopak organizace seminářů IVIG přispívá k přenášení zkušeností odjinud do českého odborného prostředí.

Národní koncepce finanční gramotnosti - inspirace dobrou praxí

Významná odbočka směřuje do oblasti finančního vzdělávání. V letech 2005/2006 iniciovalo Ministerstvo financí v rámci své gesce v oblasti ochrany spotřebitele na finančním trhu zájem o oblast finanční gramotnosti, resp. finančního vzdělávání. Vedla k tomu zkušenost ze zahraničí a s mezinárodními projekty, nicméně samotný koncept finančního vzdělávání byl natolik různorodý a roztržitý, že vyvstala nutnost shodnout se v rámci České republiky na jedné definici, která by usnadnila spolupráci aktérů a eliminovala překrývání projektů. K tomu ustanovená pracovní skupina pro finanční vzdělávání, která při Ministerstvu financí funguje dodnes, je také od počátku dodnes personálně propojena s komisí IVIG.

Zkušenosti z informačního vzdělávání se hodily i na oblast vzdělávání finančního, ušetřily hledání a nabídly řešení, na kterém se zainteresovaní aktéři byli ochotni shodnout. Finanční gramotnost byla opět definována jako systém, skládá se jednotlivých složek (gramotnost peněžní, cenová a rozpočtová) a je zasazena do širšího kontextu gramotnosti ekonomické. Pro aktéry to znamená, že si v rámci finančního vzdělávání mohou najít své pole působnosti jako tvůrci vzdělávacích aktivit nebo jako investoři/donátoři. Celý systém je postaven na dvou pilířích. První se týká školního (počátečního) vzdělávání a bez výjimky jej garantuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy skrze tzv. Rámcové vzdělávací programy. Zvláštní roli v rámci prvního pilíře hraje Česká národní banka, která podporuje vzdělávání učitelů. Druhý pilíř, oblast celoživotního (dalšího) vzdělávání, je naopak zcela otevřen soukromým vzdělávacím projektům, na které mohou zájemci získat dotační, resp. grantovou podporu od Ministerstva průmyslu a obchodu. Ministerstvo financí si ponechává expertní roli, v rámci strategie finančního vzdělávání určuje priority finančního vzdělávání a nastavuje požadavky na vzdělávací aktivity v rámci druhého pilíře. Aby byl jakýkoliv projekt zařazen do finančního vzdělávání, musí především naplňovat zásady odbornosti (úroveň vyučujících), obecnosti (nesmí se jednat o konkrétní produkty) a zacílení (mít určenou cílovou skupinu). Případnou grantovou podporu pak ovlivňují nastavené priority, k nimž patří prevence proti předlužení, aktivní zajištění na stáří či aktivní účast na finančním trhu. Vymezena je i role dalších aktérů ze státní správy, ale také profesních asociací a zájmových sdružení.

Ministerstvo financí v roce 2007 přijalo Strategii finančního vzdělávání, která zahrnovala vše výše uvedené a byla dále doplněna o Standardy finančně gramotného občana. Ještě před jejím přijetím se uskutečnil rozsáhlý průzkum úrovně finanční gramotnosti obyvatelstva, který se pak v listopadu roku 2010 opakoval. Snad pod vlivem finanční krize dále vzrostl význam finančního vzdělávání a v roce 2010 vláda strategii schválila jako Národní strategii finančního vzdělávání, čímž se stala závaznou pro veřejný sektor a více než zajímavou pro sektor soukromý. Není náhoda, že postup přípravy finanční strategie byl obdobný jako u strategie informační, obě využívaly kromě oborových znalostí také principy tvorby veřejných politik. Ačkoliv je dnes Národní strategie finanční gramotnosti svým dopadem a silou na jiné úrovni, ukazuje, že Koncepce informačního vzdělávání na vysokých školách v ČR stojí na životaschopných a solidních základech a úspěšnost obou prověří důsledná implementace do praxe.

Kudy dál v informačním vzdělávání?

Letos (v roce 2010) existuje odborná komise IVIG právě deset let. Příští rok bude desátým pro definici informační gramotnosti, která ovlivnila a nasměrovala spolupráci odborníků v České republice na celou dekádu. Jsou očekávány změny: jednak v personálním složení komise a jednak v hledání nového směru, kudy se bude prioritně práce komise ubírat. Je zřejmé, že čas definování, výchozího měření, určování standardů a tvorby koncepcí už pozvolna pomíjí. Představa o tom, co je třeba dělat, je jasná – a jasně vyjádřená. Pozornost komise IVIG se nyní obrací k novým trendům ve výuce, k hledání nových cest, jak (se) učit práci s informacemi, a také k novým způsobům, jak sdílet zkušenosti a poznatky – jak propojit pedagogickou praxi s informačním zázemím.¹

Použité zdroje (výběr):

- 1. DOHNÁLKOVÁ, Eva. IVIG Seminar in Prague. *IFLA Information Literacy Section Newsletter* [online]. roč. 7, č. 2, s. 5 [cit. 2010-01-20]. Dostupné na URL: <<http://www.ifla.org/files/information-literacy/newsletters/june-2009.pdf>>.
- 2. DOHNÁLKOVÁ, Eva; LANDOVÁ, Hana. Infogram - nová platforma pro podporu informačního vzdělávání. In *INFORUM 2009 : 15. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích*, Praha 27.-29. května 2009 [online]. Praha: Albertina icome Praha, 2009. Dostupné na URL: <<http://www.inforum.cz/archiv/inforum2009/sbornik/36/>>. ISSN 1801-2213.

¹ Dovolte mi poděkovat všem členům a spolupracovníkům odborné komise IVIG při Asociaci knihoven vysokých škol ČR za řadu let dobrovolné práce nad rámec svých obvyklých pracovních povinností, díky které se oblast informačního vzdělávání stala známou, diskutovanou a v dobrém slova smyslu běžnou agendou informačních a pedagogických institucí.

- 3. DOMBROVSKÁ, Michaela. Informační gramotnost z hlediska veřejné politiky : proč je důležité definovat informační gramotnost?. *Ikaros* [online]. 2002, roč. 6, č. 11 [cit. 2007-05-22]. Dostupné na URL: <<http://www.ikaros.cz/node/1198>>. ISSN 1212-5075.
- 4. DOMBROVSKÁ Michaela. Koncepce rozvoje informační gramotnosti na vysokých školách a odborné semináře IVIG 2003 a ILME. *Ikaros* [online]. 2003, roč. 7, č. 9 [cit. 2007-05-22]. Dostupné na URL: <<http://www.ikaros.cz/node/1480>>. ISSN 1212-5075.
- 5. DOMBROVSKÁ, Michaela; LANDOVÁ, Hana; TICHÁ, Ludmila. Informační gramotnost - teorie a praxe v ČR. *Národní knihovna*. 2004, roč. 15, č. 1, s. 7-19.
- 6. *Koncepce informačního vzdělávání na vysokých školách v České republice* [online]. Asociace knihoven vysokých škol České republiky. Dostupné na URL: <<http://www.ivig.cz/koncepce.html>>.
- 7. LANDOVÁ, Hana. Kdo, kde a jak řeší problém informační gramotnosti? *Ikaros* [online]. 2002, roč. 6, č. 9 [cit. 2007-05-22]. Dostupné na URL: <<http://www.ikaros.cz/node/1052>>. ISSN 1212-5075.
- 8. LANDOVÁ, Hana et al. Information literacy programmes in higher education in the Czech Republic: The path of theory and practice. In *Information Literacy at the crossroad of Education and Information Policies in Europe*. Edited by Carla Basili. Roma: Consiglio Nazionale delle Ricerche, 2008. p. 72-91. ISBN 978-88-8080-096-5.
- 9. Národní strategie finančního vzdělávání (2007/2010) [online]. *Ministerstvo financí České republiky*. Dostupné na URL: <http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/ft_strategie_financniho_vzdelavani.html>.
- 10. PEJOVA, Z., CATTS, R., TICHÁ, L., & DOMBROVSKÁ, M. (Eds). (2006). *Achieving an information society and a knowledge-based economy through information literacy: Proposal for an information literacy platform and an action plan for central and south-east European countries*. Ljubljana: ICPE. ISBN 92-9038-134-4.
- 11. TICHÁ, Ludmila; DOMBROVSKÁ, Michaela; LANDOVÁ, Hana. Informační gramotnost a vysokoškolské knihovny. In *Podpora informační gramotnosti ve veřejných knihovnách - cesta k budoucnosti*. Uspořádal Miroslav Ressler ve spolupráci se Zlatou Houškovou. Praha: Národní knihovna, 2006, s. 21-40. ISBN 80-7050-500-1.
- 12. TICHÁ, Ludmila; ŽIŽKOVÁ, Štěpánka; RAMAJZLOVÁ, Barbora. *Koncepce informační výchovy na ČVUT* [online]. Praha: ČVUT, 1999. [cit. 4.1. 2006]. Dostupné na URL: <<http://knihovny.cvut.cz/vychova/koncepce.doc>>.